"दक्षिणो मारुतः श्रेष्ठश्चक्षुष्यो बलवर्द्धनः॥")

चक्षुष्या, स्त्री, (चक्षुष्य+टाप्।) कुलत्थिका। सुभगा। इति मेदिनी। ये। ८२॥ अजशृङ्गी। हिरण्यकुलत्थिका। इति राजनिर्घण्टः॥

चघ, न घातने। इति कविकल्पद्रुमः॥ (स्वां-परं-सकं-सेट्।) न, चघ्नोति। इति दुर्गादासः॥

चङ्कुरं, क्ली, (चकति तृप्नोत्यनेन। चक+उरच्। इदित्वान्नुम्।) यानमात्रम्। तत्पर्य्यायः। घोरणम् २। इति त्रिकाण्डशेषः॥

चङ्कुरः, पुं, (चक्यते तृप्यतेऽनेन। चकि+उरच्।) इदित्वान्नुम्।) रथः। वृक्षः। इति मेदिनी। रे। १५३॥

चङ्क्रमणं, क्ली, (पुनःपुनरतिशयेन वा क्राम्यतीति। चङ्क्रम+भावे ल्युट्।) पुनःपुनर्भ्रमणम्। (यथा, भागवते। ३। २१। ५०।

"नूनं चङ्क्रमणं देव! सतां संरक्षणाय ते।
वधाय चासतां यत्त्वं हरेः शक्तिर्हि पालिनी॥")

अतिशयभ्रमणम्। इति व्याकरणम्॥ (यथा, सुश्रुते सूत्रस्थाने १९ अध्याये।

"स्थानासनं चङ्क्रमणं यानयानातिभाषणम्॥")

अनतिदेहपीड़ाकारकचङ्क्रमणस्य गुणाः। आयुर्बलमेधाग्नीन्द्रियशुद्धिकारित्वम्। सदोपानद्रहितपादचङ्क्रमणदोषाः। अनारोग्यत्वम्। अनायुष्यत्वम्। इन्द्रियदृष्टिनाशित्वञ्च। इति राजवल्लभः॥

चङ्गः, त्रि, शोभनः। दक्षः। इति मेदिनी। गे। ७॥ (पुं, राजमन्त्रिविशेषः। यथा, राजतरङ्गिण्याम्।

"अन्तरङ्गाश्च चङ्गाद्या येऽभूवंस्तत्र मन्त्रिणः।
तैः स्त्रीवदासितन्तूर्णीं त्रस्तैः शस्त्रान्वितैरपि॥")

चचेण्डा, स्त्री, (चि+बाहुलकात् डः। चं उपचीयमानं अण्डवत् फलं अस्याः ततो निपातनात् साधुः।) फललताविशेषः। चिचिड़ा इति भाषा। तत्पर्य्यायः। वेश्मकूलः २ श्वेतराजी ३ बृहत्फलः। अस्या गुणः। पटोलगुणात् किञ्चिन्न्यूनत्वम्। विशेषात् शोषिणो हितत्वञ्च। इति मदनविनोदः॥

चच्चत्पुटः, पुं, (चच्चत् गुरुलघूनां लयविशेषाणां पुटं द्वन्द्वं यत्र।) तालप्रभेदः। यथा,—

"ताले चच्चत्पुटे ज्ञेयं गुरुद्वन्द्वं लघु प्लुतम्॥"
इति सङ्गीतदामोदरः॥

चच्चत्पुटोऽपि कुत्रचित् पाठः॥

चञ्चरी, स्त्री, पुं, (चञ्चूर्य्यते पुनः पुनरतिशयेन वा चरति भ्राम्यतीति। चर+यङ् लुक् ततो टक् टित्वात् ङीप् च।) भ्रमरी। यथा,—

"करी वरी भरीति चेद्दिशं सरी सरीति काम्।
स्थिरी चरी करीति चेन्न चञ्चुरीति चञ्चरी॥"
इत्युद्भटः॥

चञ्चरीकः, पुं, (चरति पुनःपुनरिति "फर्फरीकादयश्च।" उणां। ४। २०। इति यङ् लुगन्तेन साधुः।) भ्रमरः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

चञ्चलं, त्रि, (चञ्चं गतिं लातीति। ला+कः।) अस्थिरम्। (यथा, हरिवंशे। ६४। ७।

"एवं वत्सान् पालयन्तौ शोभमानौ महावनम्।
चञ्चूर्य्यन्तौ रमन्तौ स्म किशोराविव चञ्चलौ॥")

तत्पर्य्यायः। चलनम् २ कम्पनम् ३ कम्प्रम् ४ चलम् ५ लोलम् ६ चलाचलम् ७ तरलम् ८ पारिप्लवम् ९ परिप्लवम् १०। इत्यमरः। ३। १।७५॥ चपलम् ११ चटुलम् १२। इति तट्टीका॥ वायौ पुं। इति मेदिनी। ले। ९०॥

चञ्चला, स्त्री, (चञ्चं लाति। ला+कः टाप् च। यद्वा चञ्चलं चाञ्चल्यं अस्त्यस्याः इति अच्।) लक्ष्मीः। विद्युत्। इति मेदिनी। ले। ९०॥ पिप्पली। इति शब्दचन्द्रिका॥ (वर्णवृत्तविशेषः। यथा, शब्दार्थचिन्तामणिः।

"तूर्य्यतालपक्षिराजमेरुहारनायकेन।
चामरध्वजेन चापि मण्डिता सुवर्णकेन॥
वर्णितातिसुन्दरेण पन्नगेन्द्रपिङ्गलेन।
चञ्चला चकोरचारुलोचने सुमङ्गलेन॥")

चञ्चा, स्त्री, (चञ्च+अच्+टाप्।) नलनिर्म्मिता। चाच इति भाषा। (चञ्चेव मनुष्यः। इति इवार्थे कन् ततः "लुम्मनुष्ये।" ५। ३। ९८। इति कनो लुप्।) तृणनिर्म्मितपूरुषः। इति मेदिनी। चे। ५॥

चञ्चुः, पुं, (चन्च+बाहुलकात् उः।) गोनाड़ीचः। स तु नाड़ीचशाकः। एरण्डवृक्षः। इति मेदिनी। चे। ५॥ मृगः। इति शब्दरत्नावली॥ रक्तैरण्डः। क्षुद्रचञ्चुवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः॥

चञ्चुः, स्त्री, (चञ्चति प्राप्नोति गृह्णाति भक्ष्यमनया।) पक्षिणामोष्ठः। पाखिर ठोँट् इति भाषा। (यथा, चातकाष्टके। ६। [जानीमहे

"भ्रातश्चातक! पातकं किमपि ते सम्यङ् न
यत्तेऽस्मिन्न पतन्ति चञ्चुपुटके द्वित्राः पयो-
बिन्दवः॥")

तत्पर्य्यायः। त्रोटिः २। इत्यमरः। २।५।३६॥ चञ्चूः ३ त्रोटी ४ चञ्चुका ५। इति शब्दरत्नावली॥ सृपाटिका ६। इति हेमचन्द्रः॥ पत्रशाकविशेषः। तत्पर्य्यायः। विजला २ चञ्चूः ३ कलभी ४ चीरपत्रिका ५ चञ्चुरः ६ चञ्चुपत्रः ७ सुशाकः ८ क्षेत्रसम्भवः ९। अस्या गुणाः। मधुरत्वम्। तीक्ष्णत्वम्। कषायत्वम्। मलशोधनत्वम्। गुल्मोदरविबन्धार्शोग्रहणीनाशित्वञ्च॥

"चिञ्चश्चञ्चुश्चिञ्चुकी च दीर्घपत्रा सतिक्तिका।
चञ्चुः शीता सरा रुच्या स्वाद्वी दोषत्रयापहा।
धातुपुष्टकरी बल्या मेध्या पिच्छिलिका स्मृता॥"
इति भावप्रकाशः॥

तस्या बीजस्य गुणाः। कटुत्वम्। उष्णत्वम्। गुल्मशूलोदररोगविषत्वग्दोषकण्डूखर्जूकुष्ठनाशित्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥ (व्यवहारोऽस्य यथा,

"आमे परिणते यस्तु विबन्धमतिसार्य्यते।
सशूलपिच्छमल्पाल्पं बहुशः संप्रवाहिकम्॥
तं मूलकानां यूषेण बदराणामथापि वा।
उपोदकायाः क्षीरिण्या यवान्या वास्तुकस्य वा॥
सुवर्चलायाश्चञ्चोर्व्वा शाकेनावल्गुजस्य वा॥"
इति चरके चिकित्सास्थाने दशमेऽध्याये॥)

चञ्चुका, स्त्री, (चञ्चु+स्वार्थे कन् टाप् च।) चञ्चुः। पक्षिणामोष्ठः। इति शब्दरत्नावली॥

चञ्चुपत्रः, पुं, (चञ्चाकारं पत्रमस्य) चञ्चुशाकः। इति राजनिर्घण्टः॥

चञ्चुभृत्, पुं, स्त्री, (चञ्चुं बिभर्त्तीति। भृ+क्विप्।) पक्षी। इति त्रिकाण्डशेषः॥

चञ्चुमान्, [त्] पुं, स्त्री, (चञ्चुरस्त्यस्येति। नित्ययोगे मतुप्।) पक्षी। इति हारावली॥

चञ्चुरः, पुं, (चञ्चति चञ्चुवदाकृतिं गच्छतीति। चञ्च गतौ+बाहुलकात् उरच्।) चञ्चुशाकः। इति राजनिर्घण्टः॥ (दक्षः। यथा, काशीखण्डे। १०। ४६।

"विज्ञाताखिलशास्त्रार्थो लौकिकाचारचञ्चुरः।
कदाचिच्चिन्तयामास हृदि ध्यात्वा महेश्वरम्॥")

चञ्चुसूचिः, पुं, (चञ्चुः सूचिरिव यस्य।) कारण्डवपक्षी। तत्पर्य्यायः। सुगृहः २ पीततुण्डः ३। इति त्रिकाण्डशेषः। मरुलः ४ चञ्चुसूचिकः ५। इति हेमचन्द्रः। ४। ४०७॥

चञ्चुसूचिकः, पुं स्त्री, (चञ्चुसूचि+स्वार्थे कन् यद्वा चञ्चुः सूचिरिव यस्य इति कप्।) चञ्चुसूचिपक्षी। इति हेमचन्द्रः। ४। ४०७॥

चञ्चूः, स्त्री, (चञ्चु+"ऊङुतः।" ४। १। ६६। इत्यस्य "अप्राणिजातेश्चारज्ज्वादीनामुपसंख्यानम्।" इति वार्त्तिकोक्त्या ऊङ्।) चञ्चुः। इति हेमचन्द्रः॥

चट, भेदे। इति कविकल्पद्रुमः। (भ्वां-परं-सकं-सेट्।) चटति। इति दुर्गादासः॥

चट, क वधे। भेदे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (चुरां-परं-सकं-सेट्।) क, चाटयति। इति दुर्गादासः॥

चटकः, पुं, (चटति भिनत्ति धान्यादिकं चञ्चुपुटेनेति। चट भेदे+"नन्दिग्रहीति।" ३। १। १३४। इति पचादित्वादच् ततः स्वार्थे कन्।) पक्षिविशेषः। चटा इति भाषा॥ (यथा, देवीभागवते। १। ४। ८।

"वीक्ष्य प्रेमाद्भुतं तत्र बाले चटकयोस्तदा।
व्यासश्चिन्तातुरः कामं मनसा समचिन्तयत्॥")

तत्पर्य्यायः। कलविङ्कः २। इत्यमरः। २।५।१८॥ चित्रपृष्ठः ३ गृहनीड़ः ४ वृषायणः ५। इति हारावली॥ कामुकः ६ नीलकण्ठकः ७ कालकण्ठकः ८ कामचारी ९। इति जटाधरः॥ कलाविकलः १०। इति शब्दरत्नावली॥ तन्मांसगुणाः। शीतत्वम्। लघुत्वम्। शुक्रबलप्रदत्वञ्च। तद्वच्चारण्यचटकं तत् क्रव्यं लघु पथ्यदम्॥ इति राजनिर्घण्टः॥

("चटकाः श्लेष्मलाः स्निग्धा वातघ्नाः शुक्रलाः परम्।
गुरूष्णस्निग्धमधुरा वर्गाश्चातो यथोत्तरम्॥"
इति वाभटे सूत्रस्थाने षष्ठेऽध्याये॥

"चटका मधुराः स्निग्धा बलशुक्रविवर्द्धनाः।
सन्निपातप्रशमनाः शमना मारुतस्य च॥"
इति चरके सूत्रस्थाने २७ अध्याये॥)